

Дуйшеналиев Ж.С.

**30-60-ЖЫЛДАРДАГЫ А CARPELLA ЖАНРЫ ҮЧҮН ИШТЕЛИП ЧЫККАН КЫРГЫЗ ЭЛДИК
ЖАНА АВТОРДУК ЫРЛАР**

Дуйшеналиев Ж.С.

**ОБРАБОТКИ КЫРГЫЗСКИХ НАРОДНЫХ И АВТОРСКИХ ПЕСЕН 30-60 ГОДОВ ДЛЯ ЖАНРА А
CARPELLA**

Zh. S.Duishonaliyev

**THE TREATED WORKS KYRGYZ FOLK AND AUTHOR SONGS OF 30-60 YEARS FOR THE A
CARPELLA GENRE**

УДК 78:784.96

Сунушталып жаткан бул макалада, 30-60-жылдардагы кыргыз элдик жана автордук ырлардын а cappella жанры үчүн иштелип чыккан чыгармалардын ноталык текстерине, музыкалык-теориялык, тарыхый, этно-музыкалогиялык жана музыка таануучулук, фактологиялык жактан анализ жасалат.

Негизги сөздөр: *а cappella жанры, музыкалык-теориялык, этно-музыкалогиялык, ыр жанры, музыкалык форма, автордук ырлар ж.б.*

В статье проводится музыкально-теоретический, исторический, этно-музыкалогический и музыковедческий, фактологический анализ нотных текстов произведений кыргызских народных и авторских песен 30-60 годов, обработанных для жанра А Cappella.

Ключевые слова: *жанр а cappella, музыкально-теоретический, этно-музыкалогический, песенный жанр, музыкальная форма, авторские песни.*

In this article we discuss the music-theoretical, historical, ethno-musicological and factual analysis of musical scores of the works of Kyrgyz folk and original songs of 30-60 years treated for the genre of A Cappella.

Key words: *a cappella genre, music-theoretical, ethno-musicological, music genre, musical form, folk and original songs, etc.*

Октябрь Революциясынын алып келген жаңы социалдык-экономикалык тартиби, коомдун акыл эсинин чукул өзгөрүүсүнө, элдин активдүүлүгүн жана руханий энергиясын ойготкон, доорго үндөш болгон көркөм чыгармачылыктын пайда болуусу жана өнүгүшү үчүн белгилүү бир деңгээлде стимул алып келген. Жаңы коомдун маданиятын түзүш үчүн, лениндик ойду ушул жөнүндө ырастап айтканда ар бир улуттун маданиятынын абдан демократиялуу элементтери алынат жана кеңири жайылган массалык жумушчу жана революциялык ырлар колдонулат. Унисондо аткаруу традициясы бардык жаңы нерселерди активдүү кабыл алган шаардагы жумушчу класстын жана жаштардын чөйрөсүндө жетишээрлик мыкты бекемделген.

30-жылдардын башталышында Республикада пролетардык маданияттын коломтосу болуп келген жүздөн ашык «Элдик үйлөр» жана клубтар болгон. Мезгилди коштогон жаштардын оригиналдуу концерттеринин жана сахналаштырылган музыкалык кечелеринин программаларына хор менен аткарылуучу ырлар ар дайым кошулуп турган. Массалык

ырлар жеңүүчү элдердин сезимин билдирген, коомдогу эмгекчилердин катмарын руханий жактан муктаждыктарын канаттандырган, республикадагы экономикалык жана маданий курулуштун маселесин чечүү үчүн бардык улуттардын консолидацияланган өкүлдөрүнө жол болуп калган.

Унитардык мамлекеттин диктатурасынын шартын эске алганда, борбордон бир канча алыстыгына карабай, социалдык абалдын өзгөрүүсүн чагылдыруу үчүн жергиликтүү бийлик кыйшайуусуз, тайбаган саясатты бир типтүү ыкма менен жайылтууну жүргүзгөн. Бир мезгилде консервация кылуу менен башкалардын жок болуусу астында, музыкалык искусствонун бир жанрынын приоритеттүү калыптаныш процесси жүргөн. Бул тарыхый учур официалдуу идеологиядан пролетардык аң сезимге «бөтөн» деп таанылган. Кыргыз интеллигенциясынын кээ бир өкүлдөрү, аспаптык аткаруучулуктун (комуз, кыл кыяк, темир ооз комуз, жыгач ооз комуз ж.б. аспаптарында) улуттук салттуу музыканын өнүгүүсүн туура эмес жана интернационалдуулукту тескери түшүнгөндүгүнүн негизинде, кыргыз маданияты изоляцияда курчалып калат деген. Кыргыз улуттук музыкалык аспаптарында обон-күүлөрдү, жаңы нукта эл алдында аткаруу, жайылтуу менен, дүйнө практикасындагы прогрессивдүү ийгиликтерге жетишүүдөн артта калабыз деген тескери үгүт иштери жайылтылган. Же болбосом, ал жол биз үчүн коркунучту алып келет деген чолок түшүнүктөр менен улуттук искусствонун билимсиздик идеологиясын жүгүзүп келишкен.

Кыргызстандагы стратегиялык багытта жүргөн маданий революция, искусствого карта маанилүү, түшүнүктүү мамиле болуп калган. Ошондуктан, массалык жанрлардын уюшкандуулук маанисин эске алуу менен 1921-жылы июнь айында Туркестан Республикасынын агартуучулар съездиндеги чечиминде, «...искусство бөлүмүнүн негизги максаты болуп, Советтик Орусиянын тажырыйбасын эске алуу аркылуу, революциялык-массалык ырлардын жолу менен ...коммунисттик духта тарбиялоо жана аны пропагандалоо каражаты аркылуу аткаруучулук искусствону өөрчүтүү зарыл»², - деп жазылган.

² Центральный Государственный Архив. Кыргызской Республики. 1603. Оп.3. Д.4. -125-б.

Республикадагы калкты окутуу, аларга билим берүү проблемасы, биринчиден Ташкент, Верный, Фрунзе жана башка көптөгөн шаарлардагы окуу жайлардын кенен тармагын түзүү жолдору аркылуу ишке ашырыла баштаган. Кеңейтилген масштабдагы улуттук мугалим кадрларын даярдоо, кыска мөөнөттөгү ачык курстарда, педагогикалык техникум менен Агартуу институттарында жүргүзүлгөн жана алардын окуу программаларына сөзсүз түрдө хор менен ырдоону окутуу киргизилген. Бардык жерде окуучулар менен окутуучулардын биргелешкен ырчылардын топтору уюштурулган жана ар түрдүү хор ийримдери пайда болгон. Угуучулардын купулуна толгон коллективтер, кайраттуу энергиясы жана идеялык пафосу менен ыр-хорлор, массалык эс алуу жерлерде жана ишембиликтерде, митингтерде жана демонстрацияларда, революциялык майрамдарда, элдик салтанаттуу жүрүштөрдө жана оюн-зоок кечелерде жашоонун ажырагыс жаңылануу бөлүгү болуп келген. Ыр жанрынын түпкү маңызын башкача түшүнүү мезгили, «...эски форма менен жаңы мазмундун аралыгында талашсыз карама-каршылыктар бышып жетилип, ага кийгилишпеген абдан башкача, терең мейкиндикти талап кылуу...»³ башаты келди десек болот.

Көптөгөн өздүк көркөм чыгармачылык топтору жана мектеп окуучуларынын ыр-хор топтору үчүн, социалдык заказ катары башкаларга окшобогон заманбап хордук репертуарлар пайда боло баштаган. Бул хорлордун музыкалык аткаруучулук деңгээли өтө эле жогору жана татаал болбогондуктан, алгач формасы жагынан эң жөнөкөй хор чыгармаларын өздөштүрүүдөн баштап, аларды көркөмдүүлүккө тарбиялоо жана көп үндүү хорлорду ырдоого аралаштыруу аркылуу, алгачкы ар түрдүү фольклордук булактарды хор үчүн иштелип чыккан чыгармалар менен аларга жардам берген. Эң эле жөнөкөй ыкма менен хор үчүн иштеп чыгуу болуп, социалдык жактан актуалдуу болгон тексттерди, белгилүү кыргыз элдик ырлардын обонуна түздөн-түз келтиришип ырдашкан.

Элдик ырларды саясатташтырууга багыттоо иштери жүрө баштаган. Түркестан Республикасынын документтеринде көрсөтүлгөндөй «...өзгөчө жыйнак кылып чугаруу үчүн партиянын программасына ырлардын формасын келтирүү ...жана башка кызыл китептерде болгон атайын адабияттарды, китепчелерди даярдоо акындарга милдеттендирилген. Ушул жол менен саясий чыгармалар элдин калың катмарларында өздөштүрүлө баштайт»⁴ - деген. [1: 95].

Кыргыз музыка изилдөөчүлөрүнүн көрүнүктүү өкүлү, таланттуу фольклорист А.Затаевичтин этнографиялык жыйнактары республикадагы профессионалдык искусствонун өнүгүшүнө стимул

берген. Көптөгөн көрүнүктүү композиторлор үчүн бул эмгек⁵, түгөнбөгөн «булак» болгон, жана алардан эргүү менен музыкалык-этнографиялык материалдарды сүзүп алып турушкан. А.Затаевичтин басылып чыккан жыйнагына А.Кастальский мындай деген, - «...элдик ырларды кайрадан иштеп чыгууга жана гармонизациялоого чейинки тиешелүү, ар түрдүү элдик аспапта коштоо манераларына болгон көрсөтмөнү ...жыйнактагы 20га жакын элдик ырлар берип турат. ...Толтура педальдар, (эки кабаттуу жана жөнөкөй) аккомпанементтеги бир эле фигураны бир канча жолу кайталоосу, параллел болгон кварта-квинталык үндөштүктөр жана күтүүсүздөн тональностун ар түрдүү алмашуусу ...жетектөөчү, башкы линияны белгилеп тургансыйт. Бирок, колубуздагы болгон мисалдарды анализдеп жатып, кыргыз полифониясы (биз тараптан сызылды Ж.Д.) үчүн тиешелүү болгон материалдар жетишсиз экени маалым болду» [2: 10].

Кыргыз элдик ырдарды, обондорду кайрадан иштеп чыгуу жанры, кыргыз обончулук, күүчүлүк өнөрүнүн бир бөлүгүн түздү десек болот. Обон жана күүлөрдү көбүнчө комуздун, кыл кыяктын, темир ооз комуздун жана жыгач ооз комуздун коштоосунда жаратышкан.

Кыргыз эдик жана авторлук ыр жанрынын музыкасынын темалары ар башка болгонун карабастан, негизги жанрлар сакталып калган. Алар: марш, гимн, лирика, вальс жана балдарга арналган чыгармалар жанры. Мындан сырткары композиторлордун чыгармачылыгында жогорудагы жанрлар синтезделип, «вариацияланып жана трансформацияланып «ортоңку» жана «аралашма» вокалдык жанрдык формалардын пайда болуусу «түрмөктүк» [3: 35] вокалдык чыгармалардын жазылышына зор шарт түзүлдү десек болот.

Хор үчүн кайрадан иштелип чыккан бир канча профессионалдык чыгармалардын активдүү пропагандисти жана кыргыз элдик ырлардын изилдөөчүсү жана аны жайылтуучусу, Кыргыз эл аспаптар оркестринин биринчи уюштуруучу-түзүүчүсү жана дирижёр П.Шубин болгон.

1940-жылдардан баштап элдик жана автордук ыр жанрындагы чыгармаларды кайрадан иштеп чыгуу жанры негизги орунду ээлей баштаган. Бул багытта композиторлор алгач П.Шубин⁶, андан кийин В.Власов жана В.Фере баштоочулардан болгон.

1947-жылдын биринчи жарымында Кыргыз ССРинин КПБКнин идеология боюнча секретары келип филармониянын концертин көргөндөн кийин: «...Токтогул Сатылгановдун «Кыздар ай» деген ыры классикалык ыр. Аны Токтогул патриархардык, феодалдык коомдо өз башына өзү ээ болбогон,

⁵ А.Затаевич. «Кыргыздардын 250 аспаптык күүлөрү жана обондору», - деген ат менен 1934-жылы кол жазма укугунда жарыкка чыккан.

⁶ Композитор П.Шубиндин №2770-жеке делосунда 42 чыгармасы Республиканын Борбордук мамлекеттик архивинде сакталган.

³ Центральный Государственный Архив. Кыргызской Республики. 1603. Оп.3. Д.4. -24-б.

⁴ Центральный Государственный Архив. Кыргызской Республики. 1603. Оп.3. Д.4. -95-б.

сүйгөнүнө бара албаган, мал катары өз теңине эмес, каарыган чалга сатылган кыздарга карап ырдаган. Токтогулдун ушул ырын улгайган кемпирлер укса кайран Током туура ырдаган экен деп ... наалат айтышып, көздөрүнүн жашын да кылгыртышат. ... Ушундай мезгилде кыздарыбызды, жаш кезинде ойноп кал, кыз кезинде жырдап кал, күлүп кал дегенибиз турабы же жаш кезинде билимге, өнөргө ээ болгула дегенибиз туурабы?... Ошондуктан репертуарыңарды жаңы программа менен толукташыңар керек. ... айрыкча окуу билимден, өнөрдөн артта калган кыргыз кыздарын жаңычылдыкка, маданият менен билимге чакырган репертуарларды түзсөңөр» [4:156] - деген. Ошол кездеги коммунисттик идеологиянын дооматын, чыгармачылык интеллегенция туура түшүнүшүп, жаштарды билимге, өнөргө үндөгөн ырлар пайда боло баштаган.

Композитор В.Власов кыргыз элдик жана бир канча автордук обондорду фортепианонун коштоосунда вокал үчүн кайрадан иштеп чыккан⁷.

Композитор В.Ференин чыгармачылыгына тиешелүү болгон, кыргыз элдик жана автордук ыр жанрындагы кайра иштетилип чыккан чыгармалар да болгон⁸. Ж.Шералиевдин калемине таандык болгон «Белегим» аттуу ырлар болот.

Кыргыз элдик жана автордук ырларды фортепиано жана үн үчүн кайрадан иштеп чыккан чыгармалардан башка, обондорду (элдик жана автордук) иштеп чыгуунун дагы бир түрү, хор искусствосунун татаал жанрларынан болгон, музыкалык аспаптын кооштоосу жок аткарылган а саррелла хор жанры үчүн да композиторлор эмгектенишкен⁹.

Кыргыз композиторлору элдик жана автордук музыкаларды кайрадан иштеп чыгуу жана аны аткаруу менен эле чектелип калган жок. Музыкалык чыгармачылыктын дагы бир татаал түрү болгон, композиторлордун оригиналдуу, нукура автордук музыкалык чыгармалары менен толукталып келди. Ошол кездеги, Кыргызстанга келген Орусиялык композиторлор толугу менен кыргыз акындарынын поэзияларына жазылган вокалдык чыгармаларды жаратышты. Ал вокалдык чыгармалар Кыргызстандык угуучулар үчүн гана эмес, жаш обончу-композиторлор үчүн да ладтык-интонациялык

жактан өзгөчөлөнгөн, фактуралык жана түзүмдүк (структуралык) түзүлүштөрү жаңыча болгон ар түрдүү жанрдагы (вальс, марш, лирикалык маанайдагы) вокалдык чыгармалар болгон.

Лирикалык маанайдагы ыр-хордук чыгармаларды жаратууда композитор М.Абдраев үзүрлүү эмгектенген. Композиторго дал ушул лирикалык жанрдагы чыгармаларга мүнөздүү болгон ладдык-интонациялык өзгөчөлүктөр, өзүнүн андан аркы чыгармачылыгына зор түрткү болгон. Жаш композитор 1942-жылдан баштап лирикалык музыкаларды, «күйгөн», «бешик ыры» сыяктуу элдик ырлардын формасына жана интонациялык өзгөчөлүктөрүнө таянуу менен жараткан. М.Абдраев хор искусствосунун а саррелла жанрында жаңы нуктагы маңыздуу чыгармаларды жазуу менен, ал өзүн таланттуу композитор жана новатор чыгармачыл автор катары көрсөтө алды. Хор үчүн кайрадан иштетилип чыккан жана нукура автордук хор чыгармалары, Кыргыз мамлекеттик филармониянын Мамлекеттик хор капелласынын аткаруусунда угуучуларга тартууланып турган. Бул хордук коллектив кыргыз улуттук хор искусствосунун өнүгүшүнө зор салым кошкон.

Адабияттар:

1. Добровольский И. Азиатский музыкальный журнал. Спб. 1868. -10-б.
2. Центральный Государственный Архив. Кыргызской Республики. 1603. Оп.3. Д.4. -150-б.
3. Добровольский И. Азиатский музыкальный журнал. Спб. 1868. -35-б.
4. Центральный Государственный Архив. Кыргызской Республики. 1603. Оп.3. Д.4. -156-б.
5. Центральный Государственный Архив. Кыргызской Республики. 1603. Оп.3. Д.4. -157-б.

Рецензент: к.п.н., доцент Иманкулов М.К.

⁷ Алар: А.Малдыбаевдин «Өмүр» (сөзү Токтогулдуку), ал эми композитор жана таланттуу пианист В.Герман, М.Баатовдун «Сталин жөнүндө», «Сагындым», Атайдын «Панфилов», «Жаштарга», Ж.Шералиевдин «Уктум».

⁸ Алар: А.Малдыбаевдин «Алымкан» (сөзү Токтогулдуку, 1940), «Кечирип кой» (сөзү Аалыныкы, 1944).

⁹ Алар: В.Ференин «Эсимде» (обону Атайдыкы, сөзү Ж.Турусбековдуку, 1940), М.Абдраевдин «Агын суу» (сөзү обону элдик, 1940), «Эмгегине мен ашык» (сөзү обону элдик, 1949), М.Раухвергердин «Кантың бар» (обону Шаршендики, сөзү элдик, 1941). аттуу лирикалык жанрдагы чыгармасын композитор С.Белыйдин «Насылкан» (обону, сөзү Токтогулдуку) кыргыз эл аспаптар оркестри жана хор үчүн кайрадан иштеп чыккан.